

ומתוקים מדבש

סוגיות בהלכה מבוארים ומורחבים כלשון לימודים השווה לכל נפש
נכתב ע"י הרב זאב יהודה סטארק שליט"א רב קהילת "שמחת התורה" - ביתר עילית

פרשת אמור - גיליון מס' 53

גדר תקנת תפילת עלינו (והמסתעף לעניין ספיה"ע - ותפילת רבי נחוניא בן הקנה) (חלק מהדברים נאמרו בפני ציבור מבקשי ה', בבהמ"ד באינן ביתר עילית - בין הזמנים, פסח תשפ"א)

חקירה במהות תפילת 'עלינו'

כתבו ה'למדנים' לחקור ביסוד המנהג של אמירת עלינו בסוף התפילה, האם הוא א] חלק וסופו של כל תפילה - דהיינו שבכל תפילה ותפילה בסיומה אומרים עלינו. ב] תקנת עלינו היא תפילה נפרדת שתיקנו לאומרה דווקא 'בשעה שיוצאים מבית הכנסת'. ג] עוד נראה שאפשר לומר צד 'ג' ואמצעי ב'דוחק' שהוא חלק מהתפילה - אלא שאומרים אותו 'רק' סמוך ליציאת מהבית כנסת, ודו"ק - ועיין להלן במה שאנו נדון בנפק"מ בזה.

בב"ח (אר"ח סימן קלג) כתב וז"ל: 'ואומר עלינו לשבח - הטעם הוא לתקוע בלבבינו קודם שנפטרים לבתינוס יחיד מלכות שמים ושיחזק בלבבינו אמונה זו שיעביר הגלולים מן הארץ והאלילים כרות יכרתו לתקן עולם וכו', כי אז, גם כי יש לכל אחד מישראל משה ומתן עם הגוים עובדי ע"ז וגילוליהם ומצליחים, לא נפנה ללבבינו אל האלילים ואל יעלה במחשבה חס ושלום שום הרהור עבירה'. ואף שרואים מדבריו דטעם עיקר חובת אמירת 'עלינו' הוא בשעה שיוצאים מבית כ"נ, אמנם אין הוכחה מדבריו אם זה דין ותפילה ששייך כל כולו ליציאה (אמנם שקצת משמע כן מדבריו שכתב 'קודם שנפטרים לבתינוס' - אך אינו מוכרח כן), או שזה כבר נהיה חלק וסופו של כל תפילה ותפילה, ודו"ק. וראיתי שהביאו שמנהג החת"ס זצ"ל היה שלא לומר 'עלינו' בערב שבת לאחר מנחה שאין יוצאים אז מביהכ"ס עד לאחר ערבית, והביאו ראיה מזה שלכאורה היא תפילה נפרדת שדינה ביציאה דווקא, ולא חלק מהתפילה שבכל תפילה ותפילה אומרים עלינו בסיומה. אמנם לפי דברינו לעיל (צד ג') אפשר לומר שהוא כן חלק מהתפילה שתיקנו ולא תפילה 'מיוחדת' לשעת היציאה, אך דווקא אומרים אותו בסוף התפילה שהוא סמוך להיציאה. אך זה קצת 'דוחק' לומר שלפעמים תפילת מנחה יש לו עלינו לאחריו והוא כשיוצאים אחריו מבית הכנסת ואין נשארים להתפלל מעריב, ולפעמים אין לו עלינו אחריו, כאשר מתפללים מעריב לאחריה וכציוור של החת"ס, ודו"ק. וכן מצאתי עדות שבבית מדרשו של המגן אברהם לא היו אומרים עלינו בין מנחה למעריב כל יום (עיין בשו"ת רבבות אפרים חלק ד סימן פט - שהביא עדות זו). ושוב רואים 'לכאורה' שהיא תפילה נפרדת שדינה ביציאה דווקא, ולא חלק מהתפילה שבכל תפילה ותפילה אומרים עלינו בסיומה. אמנם שוב אפשר'ל בדוחק שהוא חלק מהתפילה ולא תפילה נפרדת, אך תקנו אותו רק בשעת היציאה (ועיין להלן שיהיה נפק"מ בדברים אלו). ומכל הנ"ל יוצא לנו גם טעם 'לכאורה' למה אין אומרים 'עלינו' לאחר מוסף ביה"כ ולאחר מנחה, כי יושבים כל היום בביהכ"ס, ודו"ק.

וראוי לציין שבמג"א (סימן קלב ס"ק א - הובא במשנ"ב שם ס"ק ז) הביא מחלוקת אם לאומרו אחרי כל ג' תפילות או לאמרו רק אחרי שחרית וערבית ולא אחר מנחה. עיי"ש.

דין בהנ"ל

ומצאתי 'מציאה' שבמארי (ברכות דף לב.) איתא וז"ל: 'המתפלל כשם שהוא צריך לשהות מעט קודם תפלה, כך הוא צריך לשהות מעט אחר תפלה, שלא יהא כפורק משאוי מעליו והולך לו, והוא שאמרו קודם תפלה מנין, דכתיב "אשרי יושבי ביתך" - ואחר כך "הללך סלה", לאחר תפלה דכתיב "אך צדיקים יודו לשמך" - ואחר כך "ישבו ישרים את פניך", ומכאן תקנו לומר פסוק של אשרי קודם תהלה לדוד ולמדנו שמאותו פסוק יצא לנו לשהות מעט קודם תפלה, וכן לטעם שאחר תפלה תקנו קריאת שיר מזמור או עלינו לשבח'. עיי"ש. ונראה שיוצא מדבריו טעם חדש לאמירת עלינו, שהוא מדין 'שיהוי' - דהיינו שיש לשהות לאחר התפילה, וא"כ אינו קשור כלל ליציאה מבית הכנסת, אלא שהוא דין שאחרי התפילה וכמו 'אשרי' שלפני התפילה

(שהיה דוגמא), וצריך לשהות בבית הכנסת אחרי התפילה, והוא מדיני ומישך שייך ל'תפילה' (וכמו האשרי לפני תפילה), ולא מדין 'יציאה' מבית הכנסת, וכמו שכתוב בב"ח, ודו"ק. ולכאורה א"כ צריך לשהות אחרי כל תפילה ותפילה, כי הרי הוא קשור לדני התפילה, ולא שייך בכלל לעניין היציאה מבית הכנסת. אמנם יש עדיין צד לומר שאם מתפללים שתי תפילות בזה אחר זה, לא צריך לשהות בין תפילה לתפילה, כי אם כל דין השהיה הוא מטעם כדי שלא יראה התפילה 'כמשוי' עליו וכאילו בלי השהיה היה נראה כפורק המשוי ושרוצה ליפטר ממנה, יש לומר דאם מתפלל עוד תפילה אחריה, הרי לא נראה עליו כמשוי, וא"כ שוב אינו צריך לומר עלינו אחרי התפילה הראשונה, ודו"ק.

אח"כ מצאתי שגם בט"ז (סימן קלב ס"ק ב) כתב וז"ל: 'ומה שנהגו לומר קודם התפילה אשרי יושבי ביתך, מפני שהוא לשון המתנה שהיו שוהין שעה אחת קודם תפילה, ולאחר תפילה היו שוהין גם כן שעה אחת כדכתיב (תהלים קמ, ד) 'ישבו ישרים את פניך, לפיכך נראה שתיקנו לומר עלינו לשבח'. עיי"ש. אמנם ציין הט"ז בדבריו לחמיו הב"ח (שכתב גם דברים אלו), וא"כ 'לכאורה' יוצא 'סתירה' בדבריו - דהיינו בדברי הב"ח, האם תפילת עלינו מישך שייך ליציאה וכמו שהבאנו מדבריו לעיל (אמנם עדיין אפשר לשמוע לפי זה, שהוא גמר התפילה ולא רק תפילה נפרדת שאומרים ביציאה), או דהוא מישך שייך לתפילה - דהיינו מדיני 'שהיה' אחרי התפילה. ונראה שקצת מוכח לומר שיש 'שתי דינים' וגדרים באמירת עלינו, האחד הוא מדיני תפילה - דהיינו השיהוי אחרי התפילה, והאחד מישך שייך ליציאה, ודו"ק.

ועיין בגמ' (ברכות לב.) שכתבו על הא דאיתא במשנה ש'חסידיה הראשונים היו שוהין שעה אחת, והקשו (שם) מנא הני מילי שכך ראוי לעשות, אמר רבי יהושע בן לוי דיש לכך מקור ממה שנאמר 'אשרי יושבי ביתך' (ומשמע שבתפילה שוהים כ'ושבי ביתך' ורק אחר כך נאמר 'עוד יהללך סלה'), ועוד אמר רבי יהושע בן לוי המתפלל צריך לשהות שעה אחת אחר שסיים תפלתו שנאמר 'אך צדיקים יודו לשמך' - ישבו ישרים את פניך' (ומשמע כי לאחר שהודו - דהיינו 'יודו לשמך', עדיין הם יושבים לפניך - דהיינו 'ישבו ישרים') וכו'. ועוד הביא הגמ' ברייתא שחסידיה הראשונים היו שוהין שעה אחת קודם תפלתו, ומתפללין שעה אחת, וחוזרין ושוהין שעה אחת לאחר תפלתו. עיי"ש. (וראוי לציין שטעם השהיה קודם התפלה מבואר בטור בסיומן צח, שהיו מתבודדים ומכוונים בתפלתו עד שהיו מגיעים קרוב להתפשטות הגשמיים ולהתגברות רוח השכלית עד שהיו מגיעים קרוב למעלת הנבואה. ויש מבעלי המוסר שביארו שאחר התפלה שהו שעה כדי לרדת ממדריגת העליונה, ויש אחרונים שביארו שהיו שוהין לברר את הנידונים שעלו בלבם בעת התפלה והסירות ממחשבתם מחמת שאסור לעיין באמצע התפלה. וראוי לציין למש"כ הרמב"ם בהלכות תפילה פרק ד הלכה טו שכל אדם צריך לשהות גם אחרי התפלה כדי שלא יראה כאילו תפלתו כמשוי עליו. וכתבו הפוסקים שאפילו שהחסידיים עצמם היו שוהים שעה אחת ממש, שאר בנ"א שוהין מעט - וכמו שרואים מכאן שהפוסקים אמרו שתפילת עלינו נקרא שהיה - עיין ברכינו וינה ברכות שם וטור אר"ח סימן צג ופרישה שם).

אח"כ ראיתי שהלבוש (סימן קלג) כתב עוד טעם באמירת עלינו, וז"ל: 'כטעם ג' ברכות אחרונות שבתפילה שהוא כעבד שקבל פרס מרבו שמשתחוה והולך לו, שזה גם כן נראה לי טעמא במה שאומרים עלינו לשבח אחר כל התפלות, כדי לשבחו יתברך ולכרוע לפניו יתברך שאומרים ואנחנו כורעים וכו', ואחר כך לצאת מבית הכנסת, שהוא כמו עבד שנוטל רשות מרבו שמשתחוה והולך לו'. עיי"ש. ורואים מדבריו שטעם אמירת עלינו הוא כדי לצאת מבית הכנסת כמו עבד הנוטל רשות מרבו, ואמירת עלינו בהשתחויה היא כנטילת רשות כשפוסט מבית הכנסת והולך לביתו. ונראה שהוא יותר דומה לצד שהוא מישך שייך ל'היציאה', אמנם שוב לא מבואר מדבריו אם מחמת זה הוא נהיה

חלק מכל תפילה ותפילה לומר אותו בסופו מחמת היציאה, או שהוא משהו 'נפרד', ודינו כל כולו ביציאה. אך אפשר גם לשמוע צד שהוא כל כולו חלק מהתפילה, וכסוף התפילה דמייא (וכהדוגמא שהוא בעצמו נתן - שבכל תפילת שמו"ע יש חלק זה שהם הג' ברכות אחרונות, אלא שפה הוא דין של 'סוף כל התפילה' עצמה ולא רק סוף שמו"ע), ועושים את זה כביטוי של 'סוף התפילה' ובסוף כל תפילה ותפילה. אמנם אפילו לצד זה (שהוא מישך שייך להתפילה), בציור שמתפלל שתי תפילות סמוכות זו לזו, אין נראה שכל תפילה ותפילה צריכה ביטוי זה - כי הרי עדיין אינו נפטר מתוך רבו עדיין לגמרי (ואינו הולך לביתו), ופשוט.

ומצאתי ג' כ' שהמבי"ט (בית אלוקים פרק ח) כתב שאנו אומרים בסוף התפילה עלינו לשבח שלא יעלה בדעתנו כי הוא יתברך צריך לו לשבח והלוליו, שהרי יש לו מלאכי מעלה וכו', אלא לטובת האדם הוא שנצטוו להתפלל אליו יתברך, ומזה הטעם אנו אומרים בסוף תפילתנו עלינו לשבח, להורות כי כל מה שאמרנו בתפילתנו לא נתוסף לו יתברך מעלה על זה, ואינו חייב לגמול לנו על זה מצד הדין, כי אם צדקת מה תתן לו, או מידך יקח. עיי"ש. ונראה שמוכח מדבריו שהוא מישך שייך לתפילה, וג' כ' לכאורה צריך לאמרו בסוף כל תפילה ותפילה, ואפילו אם מתפלל שתי תפילות סמוכים להדדי, כי הרי מיד אחרי שגומר להתפלל אותו תפילה - צריכים לדעת 'מסר' זה שהקב"ה כביכול אינו צריך לשבחם שלנו וכו', אמנם עדיין אפשר לשמוע 'צד' שאם מתפלל שתי תפילות סמוכים אהדדי, די לומר את זה בסוף התפילה האחרונה - וזה קאי על כל התפילות שהתפלל באותו מעמד, ודו"ק. **והארז"ל** (בשער הכוונות - מובא בגמ' ס' קל"ב סימן קל"ב) כתב שבשעת עלינו הוי ירדת השפע וביטול הקטרוג מקבלת השפע, שלא יהיה אפשרות לפגוע בשפע המתקבל בתפילה, ולכן מקום העלינו לשבח הוא אחר פיתום הקטרוג שהוא ג' כ' ענין בטול המקטרוגים. ורואים מדבריו שהוא ממש מישך שייך לתפילה ובסיום לאחר התפילה, וגם יוצא מדבריו שצריכים לומר אותו אחרי כל תפילה ותפילה (וכך באמת שיטתו) שהרי צריכים השפע ולבטל הקטרוג בכל תפילה ותפילה אף אם הם סמוכים אהדדי, ופשוט.

ספיה"ע לפני או אחרי אמירת עלינו, תלוי בהג"ל

עיי' במשנ"ב (סימן תפ"ט ס' ק"ב) שכתב לספור ספירת העומר קודם 'עלינו', דכל מה דאפשר לאקדומי מקדמין, כדי שיתקיים יותר מה שכתוב 'תמימות תהינה' (ואף שהמשנ"ב כאן הולך על המחבר שמדובר בלילה ראשונה - מסתימת לשונו ופשטות דבריו הוא שכן דעתו הוא שיש דין תמימות בכל לילה ולילה). עיי"ש. ובספר שערי רחמים (מנהגי הגר"א - מהג"ר אברהם קאצנלנבוגן זצ"ל) ובספר מעשה רב (סעיף ט) הביאו מהג"ר א' שסופרים ספירת העומר לאחר אמירת 'עלינו'.

ויש לעיין מה ביאור המחלוקת בין המשנ"ב שמקורו מהחק יעקב ופמ"ג, להגר"א.

וראיתי שיש שתלו הפלוגתא לענין ספיה"ע במה שכתבנו לעיל, שאם 'עלינו' הוא מישך שייך לתפילה ודין של סוף כל תפילה ותפילה, כיון שהספירה היא מצוה בפנ"ע, א"כ תפילת 'עלינו' קודמת לספירה משום 'תדיר ושאנו תדיר - תדיר קודם' (עיי' בביאור הלכה ריש סימן תפ"ד אחר תפלת ערבית שכתב וז"ל: 'כתב בספר מור וקציעה בטעם דסופרין אחר התפלה משום דבדורות הראשונים היה המנהג להתפלל ערבית קודם הלילה ובסיום המערב התחילה הלילה, ואז היו סופרין כדן בתחלת הלילה, אכן בחוק יעקב וכו' כתב דמדינא צריך להקדים קריאת שמע ותפלה שהוא תדיר לספור העומר'). וא"כ יוצא שהוא צריך לומר את תפלת 'עלינו' שהוא חלק מתפילת ערבית ודין בסוף כל תפילה ותפילה, קודם ספיה"ע מדין 'תדיר'. אבל אם 'עלינו' הוא דין מיוחד ב'יציאה' מבית הכנסת, א"כ דינו לספור ספיה"ע קודם, כי הרי 'רק' נאמר 'תדיר' על התפילה, ואפילו שדין מיוחד זה של אמירת עלינו ביציאתו מביהכ"ס הוא ג' כ' 'תדיר' כלפי ספיה"ע, הרי זמנו הוא 'ביציאה' ועדיין אינו יוצא קודם הספירה, ודו"ק.

ואין להקשות שהרי המשנ"ב הג' כ' בעצמו כתב הטעם למה סופרים ספיה"ע לפני עלינו וכתב וז"ל: 'קודם עלינו, דכל מה שאפשר לאקדומי מקדמין, כדי שיתקיים יותר מה שכתוב תמימות תהינה', ומשמע שהסיבה היא בגלל ה'תמימות' וכו', ולא בגלל שעלינו אינו חלק מהתפילה אלא דין ביציאה (וא"כ לא קיים בעיה של ענייני תדיר כי עדיין אינו יוצא מביהכ"ס). כי אפשר לומר בפשטות, שהמשנ"ב בא רק לומר שצריכים לקיים את העניין של תמימות, ובודאי זה לא היה אפשרי אם היה קיים בעיה מצד 'תדיר' (וכמו שהוא העיר בעצמו בביאור הלכה - שתפילה היא תדירה לגבי ספיה"ע) שא"כ עלינו היה צריך להיות קודם הספירה, ופשוט. אמנם אם באמת לפי שיטתו עלינו הוא דין ב'יציאה' ומשום צריך להקדים ספיה"ע לאמירתו - וכמו שביארנו, צריך לבאר מדוע צריך כלל לומר דין זה דצריך להקדים ספיה"ע לעלינו, והרי פשוט הוא כיון שעלינו צריכה להיות ביציאה ממש, וא"כ בודאי היו סופרים ספיה"ע לפניו. וצ"ל שאפילו לפי הצד שעלינו הוא דין ביציאה, היה אפשר לאמרו 'סמוך' ליציאה, ולא בדווקא צריך להיות האמירה האחרונה לפני היציאה (ולפני

הספירה), אמנם מחמת טעם זה של 'תמימות' צריך להקדים לספור הספירה בדווקא לפני עלינו, ודו"ק. ואולי כוונת המשנ"ב בדבריו להדגיש דענין תמימות הוא גם בזמנים קצרים כאלו כמו בהקדמת הספירה קודם אמירת עלינו. או דשמוא עצם דברים אלו הם כוונת המשנ"ב שבא להגדיר את גדר תפילת עלינו שהוא דין ביציאתו מבית הכנסת.

ויצא לפי זה 'צד' גדול שהגר"א סובר שעלינו הוא 'חלק' מהתפילה ודינו בסוף כל תפילה, ולפיכך משום מעלת 'תדיר' צריך להקדים גם את אמירת עלינו, וא"כ צריך לאומרו לפני ספיה"ע. אך לפי המשנ"ב (בשם האחרונים) 'עלינו' הוא דין נפרד ביציאה ולא מישך שייך לתפילה, וא"כ לא צריך להקדים אותו לפני ספיה"ע מחמת 'תדיר', וא"כ שפיר אפשר לקיים יותר 'תמימות' אם סופרים הספירה לפני אמירת עלינו.

אמנם אפשר לומר שגם הגר"א סובר שהוא דין 'ביציאה' ולא מישך שייך לתפילה, אלא דכיון ואפשר לומר תפילת עלינו אף זמן מה קודם יציאתו מבית הכנסת, לכן אף אם הוא דין ביציאה מבית הכנסת עדיין אפשר לומר שיהא על זה דין תדיר כלפי ספירת העומר כי אמירת עלינו הוא בכל יום ביציאתו, ובזה שסופר ספירה אח"כ אינו מגרע מאמירת העלינו סמוך ליציאתו (ואינו סובר הסברא של המשנ"ב של 'תמימות' יותר ברגעים ספורים - ונחלקו בגדלי תמימות ולא בגדלי ספיה"ע - ודו"ק). כי אפילו אם הוא דין נפרד ביציאה, לאו בדווקא זה צריך להיות האמירה האחרונה לפני שיוצאים מבית הכנסת, ודי שזה יהיה סמוך להיציאה.

וראוי לציין מה שאיתא בשו"ע (סימן כה סעיף יג) שכתב שנהגו העולם שלא לחלוץ תפילין עד אחר קדושת ובה לציין. עיי"ש. **וברמ"א** (שם) איתא ויש מי שכתב על צד הקבלה שלא לחלוץ עד שאמר בהם שלש קדושות וארבעה קדישים (כלומר עד לאחר הקדיש שלאחר עלינו). **ובמשנ"ב** (שם) הביא שדעת רוב האחרונים דלא כהרמ"א (ושטענות סופר נזדמנה לפניו), ורק צריכים להקפיד שיהיו התפילין עליו עד לאחר קדיש תתקבל שלאחר ובה לציין, דקדיש תתקבל הוא גמר התפילה בצבור, ובעינין שיהיו התפילין עליו עד לאחר גמר התפילה. עיי"ש.

אמנם אולי זה הרמ"א לשיטתו שתפילת עלינו היא גמר התפילה, וכמו שכתב (סימן קל"ב סעיף ב) וז"ל: 'ואומרים אחרי סיום התפילה עלינו לשבח' (ורואים מדבריו דאמירת עלינו הוא אינו דין ביציאה, אלא עדיין שייך לסיום התפילה, אף שלכאורה אינו חלק ממש מהתפילה עצמה), ולפיכך כתב הרמ"א (שם) שאומרים קדיש יתום אחר עלינו, ואפילו אין יתום בביהכ"ס, ואפילו מי שיש לו אב ואם יכול לאמרו וכו' - שיש לסיים את התפילה בקדיש (ושאר האחרונים סוברים שהתפילה מסתיימת ונגמרת באמירת הקדיש תתקבל שלאחר ובה לציין). ולפיכך הרמ"א סובר שצריך שיהיו התפילין עליו עד לאחר הקדיש שלאחר עלינו, שאינה נאמרת בתורת קדיש יתום, אלא בתורת גמר התפילה, וצריך שיהיו התפילין עליו עד לאחר גמר התפילה, וכאמור, ולדעת שאר האחרונים הקדיש שלאחר עלינו אינו אלא קדיש יתום, ובדליכא אבל וכו' א"צ לאומרו בכלל, ודו"ק. ואולי יש לומר שדברי המשנ"ב הם לשיטתו, כמו שביארנו לעיל דלדעת המשנ"ב נראה דסבר דעלינו הוא דין ביציאה ולכן ספירת העומר הוא קודם אמירת עלינו, ולשיטתו זו אף כאן דעתו הוא דאין צריך להמתין מלחלוץ תפילין עד אחר אמירת עלינו, דעלינו כבר אינו חלק מהתפילה. ואולי אפשר לומר שלמד הגר"א את דעתו מדברי הרמ"א, שעלינו הוא מישך שייך לתפילה, וא"כ ג' כ' לגבי ספיה"ע אומרים אותו לפני שסופרים מדין 'תדיר' וכו', וצ"ע.

אמנם אחר כל הג"ל, נראה לענ"ד שאפשר לפלפל הרבה בזה, אם מחלוקת הגר"א והמשנ"ב בספירת העומר, הוא משום מחלוקת בעיקר גדר אמירת עלינו וכמו שראיתי אחרים שביארו כן, או שנחלקו בגדלי תמימות בספירת העומר, או משום סיבה אחרת.

סיכום הג"ל

יוצא שיש לנו ה' עיקרי טעמים לאמירת עלינו בסוף התפילה: א] לקבל עול מלכות שמים ולהתחזק באמונה לפני שיוצאים ליפגש עם הגויים (דעת הב"ח). ולפי"ז לכאורה הוא מישך שייך ליציאה מבית הכנסת, ואם לא יוצאים מביהכ"ס אחר תפילה זו (וכמו שנשארם למערב אחרי תפילת מנחה) לכאורה אין סיבה לאומרו, אמנם זה לא ברור כי אולי מחמת שבדרך כלל אומרים את זה ביציאה, תיקנו לומר את זה בסוף כל תפילה ותפילה.

ולפי טעם זה גם 'אפשר' לבוא לדון שספיה"ע יהיה לפני עלינו - על הצד שהוא דין רק ביציאה, ולא נהיה חלק כלל מהתפילה, ודו"ק.

ב] מדיני השהייה אחר התפילה (מאירי, ב"ח, וט"ז), ויוצא לפי"ז שהוא מישך שייך לדיני תפילה, ולא ליציאה ממש. ולכאורה לפי צד זה צריך לשהות אחרי כל תפילה ותפילה, אמנם מחמת שכל עניין השהייה הוא להראות שאין תפילתו כמשוי עליו ושהוא אינו רוצה לפרוק וליפטר ממנו, יכול להיות

צד שאם מתפללים שתי תפילות זה לאחר זה, אין עניין לומר את העלינו, כי הרי מתפללים מיד אחד כן, ואינו נראה בזה שאינו שווה אחרי תפילה זו שהוא עליו כמשוי וכו'.

ולפי טעם זה בפשטות צריכים לומר עלינו לפני ספירת העומר, שהרי הוא חלק מהתפילה, והוא תדיר לגבי ספיה"ע.

ג כדי לצאת מבית הכנסת כמו עבד הנוטל רשות מרבו (לבוש). ואפשר לדון בזה האם הוא דין ששייך כל כולו ליציאה, או שהוא חלק מכל תפילה ותפילה בסופו. אמנם בצירוף שיש שתי תפילות הסמוכות זו לזו, נראה שאין צריך ביטוי זה, כי הרי עדיין לא נפטר מתוך רבו לגמרי.

ולפי טעם זה גם 'אפשר' להתחיל לדון שספיה"ע יהיה לפני עלינו – על הצד שהוא דין רק ביציאה, ולא נהיה חלק כלל מהתפילה, ודו"ק.

ד שלא יעלה בדעתנו כי הוא יתברך צריך לו לשבחו והולילו, שהרי יש לו מלאכי מעלה וכו', אלא לטובת האדם הוא שנצטוו להתפלל אליו יתברך, ואומרים עלינו להורות כי כל מה שאמרנו בתפילתנו לא נתוסף לו יתברך מעלה על זה (מבי"ט). ונראה שמוכח מדבריו שהוא מישך שייך לתפילה, וג"כ לכאורה צריך לאמרו בסוף כל תפילה ותפילה, ואפילו אם מתפלל אחד סמוך להדדי, כי הרי מיד אחרי שגומר להתפלל אותו תפילה – צריכים לדעת 'מסר' זה שהקב"ה אינו כביכול צריך לשבחם שלנו וכו'. אמנם עדיין אפשר לשמוע גם 'צד' שאם מתפלל שתי תפילות סמוכים אהדדי, די לומר את זה בסוף התפילה האחרונה – וזה קאי על כל התפילות שהתפלל באותו מעמד, ודו"ק.

ולפי טעם זה בפשטות צריכים לומר עלינו לפני ספירת העומר, שהרי הוא חלק מהתפילה, והוא תדיר לגבי ספיה"ע.

ה דעת האריז"ל שתפילת עלינו מביא שפע ומבטל הקטרוגים וכדי שהתפילות יעלו. ורואים מדבריו שהוא ממש מישך שייך לתפילה ובסיום לאחר התפילה, וגם יוצא מדבריו שצריכים לומר אותו לכאורה אחרי כל תפילה ותפילה (וכך באמת שיטתו). שהרי צריכים השפע ולבטל הקטרוג בכל תפילה ותפילה, ופשוט. ונראה דלשיטת המאירי והלבוש אפילו אם נאמר שעלינו הוא מישך שייך לתפילה לשיטתם שהוא דומה לשהיה אחרי התפילה או הבקשת רשות מרבו לילך, אמנם יש צד גדול לומר שאם מתפלל תפילה בסמיכות לחברתה – דהיינו מעריב סמוך למנחה, אין צריך לאמרו שיש לומר שכל דין השהיה אחרי התפילה הוא רק כדי שלא יראה עליו כמשוי וזה לא שייך אם מתפלל שתי תפילות זה אחר זה, וגם קבלת רשות מרבו לילך לא שייך אם עדיין נמצא איתו לתפילה אחרת, משא"כ ביטול הקטרוג, שכל תפילה ותפילה צריך אותו, וא"כ אפילו אם נשאר להתפלל תפילה הסמוכה לחברתה, צריך לומר עלינו לאחר כל תפילה ותפילה, ודו"ק.

ולפי טעם זה בפשטות צריכים לומר עלינו לפני ספירת העומר, שהרי הוא חלק מהתפילה, והוא תדיר לגבי ספיה"ע.

וברמ"א (הג"ל – וכן איתא בטור) שכתב וז"ל: 'אומרים אחר סיום התפילה עלינו לשבח מעומד'. עיי"ש. אמנם לא מבואר בדבריו, אם הוא חלק וסופו של כל תפילה ותפילה או שהוא דין ביציאה מבית הכנסת, אמנם מלשוננו 'אחר סיום התפילה' – יותר משמע שהתפילה כבר נגמרה, וזה לא מישך שייך להתפילה, ודו"ק. אמנם לעיל כתבנו בדבריו דאף אם הוא כבר אחר סיום התפילה, עדיין הוא מענייני התפילה, ולא מענייני היציאה מבית הכנסת.

ובמג"א (על הרמ"א שם) הביא מחלוקת אם לאומרה אחר מנחה או לאו, וב'פשטות' המג"א רצה 'רק' להעיר שיש מנהגים שונים בזה במנחה ומעריב ג"כ, כי הרי הרמ"א 'רק' הביא המנהג לאומרו אחרי שחרית, ועי"ז העיר המג"א שיש גם מנהגים שונים בזה, (ועיין לעיל שהבאנו שבבית מדרשו של המג"א באמת לא נהגו לאמרו אחרי מנחה). ובכלב"ו (סימן טז) כתב ואחר כל התפלות אומר עלינו לשבח. עיי"ש. ובאורחות חיים (תחנות ומזמורים לאחר שמו"ע – אות ח) כתב וז"ל: 'ואחר כל תפלה מהתפלות כשיצא מבית הכנסת וכו' אומר עלינו לשבח'. עיי"ש. ונראה מדבריו שאומרים את זה אחרי כל תפילה, אמנם בתפילות הסמוכות זו לזו לא אומרים (כי ג"כ כתב כשיצא מבית הכנסת), ודו"ק.

הערה בהג"ל

מנהג האשכנזים כל השנה לומר שיר של יום וכו' אחר 'עלינו'. ולכאורה זה סותר למה שנהגים בספירת העומר לפי דברי משנ"ב הג"ל שסופרים קודם עלינו, כי אם כפי שביארנו בדברי המשנ"ב (לפי חלק מההסברים) ש'עלינו' הוא דין נפרד ב'יציאה' מבית הכנסת ולפיכך יש אפשרות להקדים ספיה"ע בפניו מחמת 'תמימות', ואין בעיה של תדיר מחמת שהוא לא מישך שייך להתפילה, איך אומרים אחריו שיר של יום וכו' כל השנה, והרי הוא דין נפרד ב'יציאה' והיה ראוי לאומרו בסמיכות ליציאה. ולכאורה יש להקשות גם לפי מנהג הספרדים שבכל השנה אומרים 'עלינו' בסוף התפילה – בלי שום

דבר אחריו, וקצת מוכח שהוא דין נפרד בהיציאה ולא חלק מהתפילה, ואיך בספירת העומר אומרים עלינו קודם ספירת העומר (שאינו חלק מהתפילה), שמוכח שהוא חלק מהתפילה, במקום שהיה ראוי לומר אותו בסוף כדין יציאה מבית הכנסת. ולמנהג האשכנזים יש לתרץ וכמו שכתבנו לעיל, שאפילו שהוא דין נפרד בהיציאה, וכמו שיש שרצו להוכיח לגבי ספיה"ע, אין זה צריך להיות הדבר אחרון ממש לפני היציאה, 'רק' סמוך להיציאה, וא"כ לא קשה מידי מה שאומרים שיר של יום וכו' אח"כ, וצ"ע. עוד אפשר לתרץ ע"פ דברי המאירי שהבאנו לעיל דשיר של יום אף הוא מדיני 'שהיה' אחר התפילה כמו אמירת עלינו, וא"כ שניהם באים מענין אחד ולכך אפשר לומר שיר של יום אחר עלינו. וכן יש לתרץ לגבי מנהג הספרדים שאף שהוא דין ביציאה, אין בעיה לספור ספיה"ע אחר מכן, כי הוא לא צריך להיות הדבר אחרון ממש לפני היציאה.

או שאפשר לומר בזה גדר 'אמצעי', והוא שאמנם עלינו הוא חלק מהתפילה, אך 'חלק מהתפילה' שאומרים אותו דווקא ביציאה. ולפי"ז אתי שפיר למנהג הספרדים שבכל יום אומרים אותו בסוף כדין חלק מהתפילה שדינו ביציאה, ולגבי ספירת העומר אומרים אותו לפני ספירת העומר, כי הגם שהוא דין ביציאה, הוא גם חלק מהתפילה, ולפיכך מקדימים אותו מחמת 'תדיר' לפני ספירת העומר שהוא אינו חלק מהתפילה.

וגם חשבתי לומר מהלך 'מחודש', שלפי האשכנזים שמספירת העומר מוכח שהוא דין נפרד בהיציאה ולא חלק מכל תפילה בסופה ולכן אין צריכים להקדים אותו לפני ספיה"ע מחמת 'תדיר' (וכמו שהבאנו לעיל בדעת המשנ"ב), וזה שהקשינו אמאי בכל יום אומרים אחריו שיר של יום ופיתום הקטורת, יש לפרש לפי דברי הב"ח (הג"ל) שכתב 'אומר עלינו לשבח' – הטעם הוא לתקוע בלבבנו קודם שנפטרים לבתיהם יחד מלכות שמים' וכו', ובביאור הדברים נראה דיש לבאר, איזו קבלת עול מלכות שמים יש באמירה זו, ונראה שלפני שיוצאים מהבית מדרש ונפגשים עם הגויים וכו', צריכים לדעת ולהשריש בליבנו שעוד יגיע יום שכולם יאמינו בהקב"ה ושה' אחד ושמו אחד (וכמו שבאמת גומרים את אמירת 'עלינו' עם פסוק זה), ואפילו שעכשיו נראה שדינו על התחתונה, עוד יגיע יום שלא יהיה כך, וזהו מעין קבלת עומ"ש של האמונה בעתיד שיהיה ה' אחד ושמו אחד, ושיעקור את כל הע"ז מהעולם, וזה גותן את החיזוק כבר עכשיו שלא להיגרר אחריהם, ואח"כ בא השיר של יום ופיתום הקטורת שהוא זכר למקדש והעבודה (עיי' במג"א סימן קלב ס"ק ד), וזה מעין המשך של תפילת 'עלינו', דהיינו שיהיה יום לעתיד לבוא שתחזור העבודה לבית המקדש. ויוצא שעל אף שתפילת 'עלינו' הוא דין ביציאה מבית הכנסת, וכמו שמוכח מזה שאנו אומרים אותו אחרי ספיה"ע, זה אינו סתירה לזה שבכל השנה אומרים אחריו שיר של יום וכו', בגלל שהוא מעין המשך והוכחה וחיזוק לאמירת עלינו, ובודאי דברים אלו דברי חידוש הם.

וראוי לציין שבעיקר דברי המג"א ששיר של יום הוא זכר למקדש, עיין בספר בני שלמה (לאחיו של הגר"א מוולנא – על הא שסבר הגר"א שאין להזכיר ב' שירות ביום אחד) שכתב שוודאי במקדש היו אומרים ב' שירות ביום אחד, אך כוונת הגר"א דבזמננו אין אומרים ב' שירות ביום אחד, והגם דבמקדש אמרו, מ"מ מה שאנו אומרים שיר של יום כיום, אין זה מצד זכר למקדש, דכשהמקדש חרב לא שייך כלל ענין השירה שהיא על הקרבן, אלא זהו מצד ענין אחר, והוא דצריך להזכיר כל יום מעין המאורע, ועל זה הענין אמר הגר"א זצ"ל (הובא בדבריו במעשה רב מצוה קנח) דאין להזכיר ב' שירות ביום אחד וכו'. עיי"ש.

נפק"מ ע"פ טעמי הב"ח, יהושע תיקן תפילת עלינו – תפילת רבי נחונייה בן הקנה

א יהושע תיקן תפילת עלינו

מדברי הב"ח (הג"ל) מבואר שאמירת 'עלינו' הוא מסר 'חיזוק' עבורנו לפני שיוצאים מביהמ"ד – לדעת מהו יהודי, ומהו עכו"ם, ולא להיות מושפע מהם, ולדעת שלעתיד לבוא הקב"ה יעקור את כל העבודה זרה מהעולם, וא"כ אפילו כאשר נפגוש את העכו"ם לאחר מכן לא נהיה מושפעים מהם. ובתשובות הגאונים (שערי תשובה סימן מד) מובא בשם רב האי גאון שיהושע בן נון תיקן את תפילת עלינו לשבח כאשר בני ישראל נכנסו לארץ ישראל, שיאמרו זה התיקון להבדיל בין משפחות האדמה וגויי הארצות. עיי"ש. ובאליה רבא (סימן נא ס"ק ו – בשם הכל בו) שיהושע תיקן תפילת 'עלינו' בשעה שכבש את יריחו, ונכנסו כלל ישראל לא"י. עיי"ש. ונראה שלפני זה כלל ישראל היו במדבר בלא השפעת הגויים, וכאשר נכנסו לא"י נפגשו עם הגויים, והיו צריכים לדעת לפני הכניסה מהו גוי ומהו יהודי, כדי שלא יהיו מושפעים מהם, ורואים שזה היה כל יסודו ועיקרו של תפילת 'עלינו' מעיקרא, וזה הוא מעין דברי הב"ח. ולפי דבריו יוצא טוב שבאמירה שלנו את תפילת עלינו מכוונים אנו לאותו כוונה שלשמה תיקנה יהושע בן נון, ודו"ק.

בש"ע (סימן קי סעיף ח), **והרמב"ם** (פירוש המשניות - על המשנה בברכות שם) דייק ששתי תפילות בכניסה וביציאה מהבית מדרש **חובה** על כל מי שנכנס לבית המדרש ללמוד, שהלא תראה שלא אמר בכניסתו מה היה **אומר** שמשמע שזה רק ספור מה שהיה **אומר** ר' נחוניא בן הקנה ותהיה הרשות בידינו, אלא אמר בכניסתו מה **הוא אומר**, ר"ל אם נכנס, והנכנס לבית המדרש מה הוא צריך לומר, ויש לו להתפלל שתי תפילות אלו בין עומד בין יושב או איך שיהיה וכו'. עיי"ש. אמנם בשיטה מקובצת (ברכות שם) למד שתפילות אלו הם 'רשות' ולא חובה. עיי"ש. ולהלכה נקט **המשנ"ב** (על הש"ע שם) שהוא חובה. עיי"ש.

וראיתי לימוד זכות לאילו שמקילין בזה, עיין בערוך השלחן (סימן קי סעיף טז) שכתב שעכשיו לא נהגו בזה, ונראה משום דעכשיו הלומדים בבמה"ד אינם מורים הוראות, והרב המורה יושב בביתו. עיי"ש. יוצא מדבריו, שזו היא תפילה המתאימה יותר (על טמא טהור וכו') לפוסקי הלכה וכו' ולא לציבור הלומדים הכללי. אמנם לכאורה זהו לימוד זכות רק לגבי אמירת התפילה שקודם הלימוד, אבל התפילה שלאחר הלימוד הוא הרי הודאה על חלקו שזכה ללמוד, וקשה לענ"ד לומר שהודאה זו שייכת גם רק לאלו שהיו מורים הוראה והיו מתפללים בכניסתם לבית הכנסת וכו', וצריך עיון. אמנם רואים מדבריו שכבר בזמנו לא נהגו לאמרו.

ועיין בט"ז (שם ס"ק ח) שכתב וז"ל: 'נראה לי דהוא הדין במי שיושב ללמוד - אפילו ביחידות, ובפרט במי שהגיע להוראה'. עיי"ש. ונראה שיוצא ברור מדבריו שלא 'רק' מורי הוראה צריכים לומר תפילה זו אלא כל אחד ואחד (מדאמר ובפרט - שמשמע ששאר אדם ג"כ צריכים לומר). ודו"ק. וחיידוש היה בעיני שהערוך השלחן לאחר מכן הביא דברי ט"ז אלו, ולכאורה הם סותרים למה שהוא אמר מקודם שזה רק למורי הוראה. אך לאחר העיון, נראה לי ברור שדברי הט"ז אינם סותרים לדברי הערוך השלחן, והוא כי המדייק בדבריו של הט"ז יראה שאמר שמי שיושב ללמוד **אפילו** ביחידות וכו', וז"ל של הערוך השלחן שם בסעיף יז, 'אמנם גם במי שישב ביחידות ובפרט כשהוא מורה הוראות' - והוא השמיט חלק מדברי הט"ז דהיינו המילים '**אפילו** ביחידות', שאם אין משמיטים אותם יותר משמע שמי שלומד בחבורה ודאי שצריך לומר את זה (כי הרי על זה כתב 'אפילו ביחידות'), ונראה ברור מדברי הערוך השלחן שהשמיט את תיבת '**אפילו**' - שהיה מדבר על מי שיושב ללמוד ביחידות, וע"ז פסק שצריך לומר (וכש"כ למורי הוראה שלומד ביחידות), והוא מוחמת שמי שלומד ביחידות הטעות יותר מצויה אצלו, וא"כ יש יותר מקום לומר שצריך להתפלל תפילה זו שלא יכשל, אף אם הלומד בחבורה אינו צריך לומר תפילה זו. וא"כ זה אינו סותר את דבריו לעיל, כי שם הוא מדבר באלו שלומדים בחבורה, וע"ז לימד זכות עליהם (אמנם לא למורי הוראה), וא"כ פסק שמי שלומד ביחידות א"א לו להקל וכש"כ מורי הוראה וכו'.

ויוצא מכל הנ"ל (א) בפשטות דברי הט"ז אין לימוד זכות לאלו שלומדים בחבורה או ביחידות (וכש"כ למורי הוראה בשתי הצדדים) שלא לומר תפילה זו. (ב) הערוך השלחן (וכן למד בדעת הט"ז) סובר שאלו שלומדים ביחידות יש יותר חיוב לומר תפילה זו וכש"כ למורי הוראה, ולאלו שלומדים בחבורה לימד זכות עליהם אך לא למורי הוראה.

וא"כ אין לימוד זכות לאלו שלומדים לבד או שהם מורי הוראה בכל אופן, ונראה לי ברור שאלו שכותבים ספרים וכו' להלכה נכללו בזה. אמנם אפילו לאלו היה נראה שעדיין אפשר לצרף דברי אלו שלומדים שתפילה זו היא רשות ולא חובה, אמנם כאמור לעיל המשנ"ב לא סבר כן.

ושמעתי מהגאון רבי יהודה טשזנר שליט"א שאין באמת לימוד זכות על מי שאינו נוהג לומר תפילות אלו, והמשנ"ב הביא להלכה שצריך לאמרם. ועל עצמו סיפר דבהיותו בחור בישיבה שהסדרים מסודרים הם, היה אומר התפילה בבוקר ובערב, אך כהיום שאין הסדרים מסודרים ואינו מסיים בלימודו ביציאתו מהישיבה וכו' ולומד אף בביתו, נוהג הוא לומר תפילה זו קודם אמירת קריאת שמע שעל המיטה שהוא בסוף היום ממש. ובוודאי שאין כל מניעה ללמוד עוד אחר אמירת תפילה זו. עכת"ד.

ג] בטור והרמ"א הביאו מנהג אמירת 'עלינו' רק אחר שחרית

גם לפי טעמו של הב"ח יותר מובן למה הטור והרמ"א הביאו מנהג אמירת עלינו 'רק' אחרי תפילת שחרית (עיין לעיל), שהוא העיקר זמן שיוצאים 'לפגוש' את העכו"ם, שהרי הוא בתחילת היום, משא"כ במנחה ובמערב שאז כבר 'חוזרים' לביתם, ואדרבה אין צריכים לחיזוק זה - ודו"ק.

וראוי לציין מה שראיתי בספר דבש לפי (להחיד"א מערכת ע אות ט - שהביא מרבינו האי גאון - וכן איתא במחזיק ברכה להחיד"א סימן קלב אות ב), **שאחרי החורבן רבן יוחנן בן זכאי תיקן שיאמרו 'עלינו' אחר התפילה כל יום**. עיי"ש. וגם זה נראה שפיר לפי טעם הב"ח, דקודם החורבן אולי לא היה צריך החיזוק הזה שלא להיות מושפעים מהגויים, ורק אחר החורבן תיקן ריב"ז לומר עלינו שהוא חיזוק שלעת"ל עוד פעם יכרתו האלילים וכולם ידעו שה' אחד ושמו אחד. (וגם לפי דברי הראי"ה הנ"ל נראים הדברים, דקודם חורבן הבית אולי לא היה צריך תפילת עלינו כדי לבטל הקטרוגים ולקבל השפע שהרי הבית המקדש היה 'מקור השפע' והמקום שעלו התפילות, ורק אחר החורבן היה צורך לקבוע לומר תפילה זו לבטל הקטרוג וכו').

וראוי לציין שאמירת 'עלינו' אינה מוזכרת כלל בסדר תפילות כל השנה של **הרמב"ם** (סוף ספר אהבה). ושם מסתיים סדר התפילה היומי במנהג לומר שיר של יום ואין כאלוקינו. עיי"ש.

וכן ברמב"ם (הלכות תפילה פרק ט הלכה ו) כתב שאחר סדר קדושת אשרי ובא לציין מתחנן בדברי תחנונים ובפסוקי רחמים, ואומר קדיש, וכל העם עונין כדרכן ונפטרינן. עיי"ש. ו'עלינו' כלל אינו מוזכר. וגם בספר **אבודרהם** (אשר הרבה מנהגי התפילות מבוססים על דבריו) לא הזכיר את אמירת עלינו לשבח בסיום התפילה, אלא כתב וגם נהגו לומר כל ימי השבוע השיר שהיו הלויים וכו', ואומר קדיש יהא שלמא רבה וכל העם נפטרים לשלום. ובשו"ע ג"כ אינו מוזכר תפילת 'עלינו', וסיום הלכות תפילה (עיין שו"ע סימן קלב סעיף ב) שאסור לאדם לצאת מבית הכנסת קודם קדושה דסיידא. עיי"ש. אמנם הטור (בהלכות שחרית, אמנם לא הביאו בתפילת מנחה ומערב), **והרמ"א** כן הביאו מנהג זה לאומרו - וכמו שציין לעיל.

ב] בעניין התפילה ביציאה מבית המדרש

מדברי הב"ח (הנ"ל) מבואר שאמירת 'עלינו' הוא מסר 'חיזוק' עבורנו קודם שיוצאים מבמה"ד - לדעת מהו יהודי, ומהו עכו"ם, ולא להיות מושפע מהם, ולדעת שלעתיד לבוא הקב"ה יעקור את כל העבודה זרה מהעולם, וא"כ אפילו כאשר נפגוש את העכו"ם לאחר מכן לא נהיה מושפעים מהם. ומצאנו משהו 'מעין' זה בתפילה שאנו אומרים ביציאה מהבית מדרש כל יום 'ששמת חלקי מיושבי בית המדרש' וכו', והגם שתפילת עלינו נאמרה ביחס שלנו כלפי העכו"ם - ותפילה זו נאמרה 'להבדיל' בין היחס של לומדי תורה לשאר יהודים רח"ל שאינם לומדים - אמנם בעיקר ובשרשם מצאנו דימוי גדול, לפי דבי הב"ח, ואבאר.

עיין בתפארת ישראל (משניות ברכות, בועז - פרק ד משנה ב, על התפילה לאחר שיוצא מבמה"ד - 'ששמת חלקי' וכו') שכתב שגם התפלה שהתפלל אחר הלימוד לכאורה תמוה, דלמה לא הסתפק עצמו התנא האלוקי הזה להודות על חלקו בלבד, ולמה גינה לכאורה כמה מבני דורו (כאשר אמר שאנו רצים והם רצים, אנו רצים וכו' והם רצים וכו'). ולדעתי הקלושה אמר כן משום שמי שיושב חבוש וגלמוד בבמה"ד טמון בירכתי בית העיון הקדוש, אשר בתוך זמן זה הכל הוא בחוצות ובשוק העולם מלא מרועה ותנועה, והבני אדם הסוחרים והפועלים יוצאים דחפים ומובילים בדבר העסק החומרי וכו', באמת הת"ח כזה מתבודד, וכשיוצא מדלתו במה"ד החוצה, נראה בעיני עצמו וכ"ש בעיני בני ביתו וקרוביו, ושאריו זו אשתו, כעצל טמן ידו בצלחת וכמתרפה ממלאכת החיים, וע"כ צריך הת"ח לדבר בעצמו אל לבו דברים יורדים חדרי בטן, ונופחים רוח חיים תוך פנימת נפשו, להרגיש גודל יקרותו, וכנשר יגביה עוף על כל השואפים על עפר ארץ בהבלי הזמן, וע"כ השליך התנא האלוקי הקדוש דברי גנות ובזיון כנגד השוגים והמבילים ימיהם בטרדות העולם העובר, תוך התודה שנתן לה' על חלקו. עיי"ש.

ומבואר מדבריו שלא רק כלפי הגויים צריכים את הידיעה וההבדלה מי אנו ומי הם, וכסברתו של הב"ח (הנ"ל) באמירת 'עלינו', אלא שבכל יום בסוף הלימוד צריך לדעת ידיעה זו אפילו בתוך כלל ישראל עצמם, מהו ההבדל בין לומד תורה למי שאינו לומד תורה, כדי שאחר היציאה מבמה"ד לא יהיה עליו השפעה מבחוץ שלא לטובה. וגם בעצם הנוסח של 'עלינו' לכאורה שייכת אותה קושיא של התפארת ישראל (הנ"ל) דלמה לא הסתפק להודות על חלקו בלבד, ולמה צריכים לגנות את העובדי ע"ז (שלא שם חלקינו כהם וכו') שהם משתחרים וכו'. ולפי המבואר אתי שפיר, שלפני שנפגשים עם הגויים אחרי היציאה מבית המדרש, צריכים לדעת מי הם ומי אנו, וכדי לקבל יותר חיזוק ב'יתר שאת', לא להיות מושפע מהם. ובנוסח אחר הייתי אומר דכמו דעלינו הוא דין **ביציאה מבית הכנסת** אחר התפילה, תפילה שתיקן רבי נחוניא בן הקנה הוא דין **ביציאה מבית המדרש** לאחר לימודו, ואחד הוא כלפי הגויים, ואחד הוא להבדיל בתוך היהודים בין לומדי תורה לאלו שאינם לומדי תורה. **אגב** דאירינן בענין זה יש להעיר על אנשים בזמנינו שמקילים בתפילה זו בכניסתם וביציאתם מבית המדרש, והרי הוא מדינא דגמ' ונפסק להלכה